

Сродкі выражэння ацэначнай семантыкі ў ідыялекце Міхася Зарэцкага

Н.Я. ПЯТРОВА

У артыкуле прааналізаваны моўныя адметнасці ідыялекту Міхася Зарэцкага, якія тычацца наяўнасці індывідуальных змен у ацэначнай семантыцы адзінак мовы. Высветляецца, што сродкі выражэння ацэнкі ў ідыялекце майстра слова з'яўляюцца паказчыкамі фрагмента індывідуальнай карціны свету пісьменніка, яго каштоўнасных арыенціраў. Адзначаецца, што як сродкі выражэння ацэнкі пісьменнік найчасцей выкарыстоўвае метафары, параўнанні, фразеалагізмы. Аўтарская перавага ў эксплікацыі ацэнак праявілася ў пашыраным ужыванні лексічных адзінак з дадатковай семай неадабрэння.

Ключавыя словы: мастацкі стыль, ідыялект, індывідуальная карціна свету, сродкі выражэння ацэнкі, метафара, параўнанне, фразеалагізм, канатацыя.

The article analyzes the linguistic features of Mikhail Zaretsky's idiolect, concerning the presence of individual changes in the evaluative semantics of language units. It turns out that the means of expressing appreciation in the writer's idiolect are indicators of a fragment of M. Zaretsky's individual worldview, his value orientations. It is noted that the writer most often uses metaphors, comparisons, and phraseological units as a means of expressing evaluation. The author's advantage in explication of assessments was manifested in the expanded use of lexical units with an additional scheme of disapproval.

Keywords: artistic style, idiolect, individual worldview, means of expressing evaluation, metaphor, comparison, phraseological unit, connotation.

Даследаванні ідыялектаў класікаў беларускай літаратуры дазваляюць прасачыць за фарміраваннем беларускай літаратурнай мовы ў межах індывідуальнага мастацкага маўлення. Творы Міхася Зарэцкага якраз і з'яўляюцца каштоўнымі крыніцамі для гэтага. Адметнасць тэкстаў пісьменніка вызначаецца суадносінамі паміж, з аднаго боку, маўленчым узусам беларускай мовы ў гады літаратурнай дзейнасці пісьменніка (1921–1936 гг.) і, з другога боку, шэрагам устойлівых моўных асаблівасцей, якія тычацца як наяўнасці індывідуальна-аўтарскіх слоў, так і індывідуальных спецыфічных рыс ва ўжыванні ўзуальных лексем, якія развілі нетрадыцыйныя значэнні [1, с. 83].

У змесце сродкаў выражэння ацэначнай семантыкі знаходзіцца інфармацыя аб уласцівасцях прагматыкону моўнай асобы М. Зарэцкага, якая сфарміравалася ў пэўным сацыякультурным асяроддзі. Такія лексічныя адзінкі ўжываюцца ў тэкстах аўтара намерана, з'яўляюцца паказчыкамі фрагмента індывідуальнай карціны свету носбіта ідыялекту, рэпрэзэнтантамі яго каштоўнасных арыенціраў. Да найважнейшых сродкаў выражэння ацэнкі ў тэкстах М. Зарэцкага адносяцца параўнанні і метафары.

Большасць кампаратываў дазваляе пісьменніку выражаць пеяратыўную ацэнку: *Цімафей Міронавіч ужо ўсміхаецца шырокаю, застылаю, як у жабы, усмешкаю* [Вязьмо; т. 3, с. 37]*; ... *вусы шавяліліся, як у таракана* [Адна партыя ў шашкі; т. 1, с. 167]; *Пачаў завіхацца каля людзей, ... вышукваў, вынюхваў, што хорт* [Вязьмо; т. 3, с. 122]; *Ты, як слімак, падпаўзеш да чужога і рад* [Ой, ляцелі гусі; т. 1, с. 446]; *А дзядзька зноў сёння набраўся быў, як свіння* [Максімаліст; т. 1, с. 408]; ... *яна гатова была ... кінуцца кошкай на беднага Славіна* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 217]; *Ён ... пайшоў прэч ... вялікі і нязграбны, як мядзведзь* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 358]; *Як каршун, упіваўся ў душу сваімі кіпцямі* [Мар'я; т. 1, с. 74]. У творах М. Зарэцкага даволі прадуктыўныя параўнанні, прадметам якіх з'яўляюцца лексемы *гадзюка*, *чарвяк*, *вужака*: ... *страх упіўся ў сэрца гадзюкаю чорнай* [Голы звер; т. 2, с. 47]; *Ён гадзюкай віўся навокал хаты* [Хвіліна; т. 1, с. 452]; *Смех шалёнай вужакай абвівае нутро ...* [Голы звер; т. 2, с. 6]; ... *рэўнасць дурная чарвяком атрутным шавялілася* [Бель; т. 1, с. 190]. Як бачна, у стварэнні параўнанняў, якія развіваюць адмоўныя канатацыі, М. Зарэцкі шырока выкарыстоўвае заанімы, і гэта ўзмацняе экспрэсіўную выразнасць аўтарскіх кантэкстаў.

* Тут і далей прыклады прыводзяцца паводле выдання: Зарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989–1992 [2] з пазначэннем назвы твора, тома і старонкі.

Герояў, да якіх пісьменнік ставіцца з пагардай, характарызуюць жывёльныя пачуцці. Такія ацэнкі-канатацыі выкарыстоўваюцца ў тэкстах пераважна як крыніца іроніі ў адпаведнасці з суб'ектыўнай каштоўнаснай карцінай свету.

Параўнанні дапамагаюць пісьменніку і ў адлюстраванні станоўчых аўтарскіх адносін да герояў твораў: *Настулька – як кветка, у вясельным убранні* [Як Настулька камсамолкай зрабілася; т. 1, с. 262]; *Але і ў яе ... вусны, як журавіны* [Голы звер; т. 2, с. 26]; *... сінія вочкі яе пырхалі трапятлівымі васількамі ...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 129]; *... зграбная і прыгожая, як маладая сасонка* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 122]; *... уяўляю сябе маленькай дзяўчынкай – бязвіннай, чыстай, як незабудка* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 236]; *... ён глядзеў на гэту руку – кволую, як белая лілея ...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 129]. Большасць кампаратываў, якія матывуюцца меліяратыўнай ацэнкай пісьменніка, М. Зарэцкі звязвае з назвамі расліннага свету. Вобразная ацэнка чалавека пры дапамозе фітонімаў ствараецца на аснове імпліцытнага суб'ектыўнага супастаўлення расліны з рысамі твару чалавека, асаблівасцямі яго паводзін. Ацэначныя фітонімныя кампаратывы дапамагаюць пісьменніку адлюстраванне унутраны свет чалавека, паглыбіць псіхалагізм аўтарскага тэксту.

Метафарычна ўжываючы лексічныя адзінкі, пісьменнік стварае для традыцыйных найменняў новы кантэкст, які мае ацэначнае значэнне: *І знаходзяцца яшчэ ішакі, якія, вульгарызуючы і прафануючы праўдзівыя думкі правадыроў, у тупой абмежаванасці сваёй заяўляюць, што гэта ёсць наша правільная арыентацыя!* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 89]; *Страус ты палахлівы!* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 208]; *Востра-сіберным ветрам пранеслася ўраз на ўсім горадзе шпаркая вестка: «Матросы! Матросы прыехалі! Большавікі! Страшныя, злосныя, як звяры... Поўны горад панаехала, няма куды дзецца».* *Тады некаторыя з жахам хаваліся ў свае прытульна-бяспечныя норы, а хто смялейшы – беглі на галоўную вуліцу падзівавацца, што там за такія дзікія заморскія звяры* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 245]; *А каму горш за ўсё не скажа Марылька пра свайго Васілька, дык гэта свайму мужыку – Ахрэму даўгалыгаму, чаплі нялюбай* [На маладое; т. 1, с. 208]. Называючы чалавека *страусам, ішаком, дзікім заморскім зверам, чапляй*, М. Зарэцкі ўкладае ў кантэксты пярэратыўную ацэнку. Пераважна ў іранічнай, саркастычнай форме аўтар асуджае паводзіны герояў, адлюстроўвае маральныя заганы чалавека.

Пры дапамозе большасці ацэначных метафар пісьменнік характарызуе пачуцці, унутраны стан чалавека, прычым найчасцей яны вызначаюцца пярэратыўнай семантыкай. Дасягаецца гэта метафарызацыяй назоўнікаў, што абазначаюць прыродныя аб'екты і з'явы прыроды: *хваля, хмара, холад, скразняк і інш.*; прадметы побыту: *клубок, вузел, сетка, іголка і інш.*, напрыклад: *Унутры ў Карызны займалася хмара непакою* [Вязьмо; т. 3, с. 200]; *Сэрца ... збівае навокал сябе клубок даўняга болю ...* [Вязьмо; т. 3, с. 223]; *... кожны гук ... аблівае яго лядовай хваляй жудасці* [Вязьмо; т. 3, с. 212]; *... на ўсім яе цэле перабягаюць ліхаманкавыя хвалі нецярплівасці* [На маладое; т. 1, с. 214]; *Чым далей ішлі, тым шчытней апляталі іх гэтыя чорныя погляды, калолі ледзянымі іголкамі жудасці ...* [Максімаліст; т. 1, с. 140]; *Тады стары ... стуліўся ў шкарупу звычайнай замкнёнасці* [Вязьмо; т. 3, с. 291]. А ў метафарах, што характарызуюць станоўчыя пачуцці, падкрэсліваецца іх кволасць, нетрываласць: *... у блытаніне сумненняў пачалі былі завязвацца першыя вузельчыкі калектыўнае лучнасці ...* [Вязьмо; т. 3, с. 68]; *... вочы Лясніцкага накрыліся цьмяным пылам летуцення* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 357]; *... унутры ўзнялася ... хваля цудоўнай пяшчотнасці ...* [Вязьмо; т. 3, с. 100]. Такія ацэначныя метафары ўводзяцца пісьменнікам у кантэксты твораў з мэтай паглыблення псіхалагізму ў абмалёўцы персанажаў.

У тэкстах М. Зарэцкага не меншую важнасць набывае эпітэт, даючы ацэнку асобам, прадметам і з'явам наваколля. Назіраецца тэндэнцыя пашыранага выкарыстання эпітэтаў у функцыі пярэратыўнай ацэнкі: *... не хапала сіл слухаць гэты д'ябальскі рогат ...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 224]; *... ён дзіўна прыгожы ... сваёй звярынаю свежасцю* [Голы звер; т. 2, с. 18]; *... яны ўжо перапалохаліся ... ціснуцца ва ўсе шчэлкі, ратуючы паскудную сваю скуру ...* [Рубеж; т. 4, с. 47]; *... тая ўхмыляецца, блішчыць на яго тупа-чырвонымі лягушынымі вачмі* [Вязьмо; т. 3, с. 41]; *Тонкі перажаблены голас ... напінаў струны ... раздражэння* [Лісты ад знаёмага; т. 4, с. 109]; *Зноў стаіць моўчкі, потым голы пергамінавы твар яго (Гвардыяна) крывіцца ў страшэнную жабіну грымасу* [Сымон Карызна; т. 3, с. 316].

На ўзроўні выкарыстання эпітэтаў перавага моўнай асобы М. Зарэцкага праявілася ў пашыраным выкарыстанні наступных прыметнікаў, якія з'яўляюцца сродкам выражэння аўтарскай антыпатыі ў ацэнцы з'яў рэчаіснасці:

– едкі: *едкая падазронасць* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 61]; *едкія кіпці* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 64]; *едкая турбота* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 66]; *едкае раздражненне* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 330]; *едкая злосць* [Голы звер; т. 2, с. 52]; *едкі чарвяк* [Голы звер; т. 2, с. 35] і інш.;

– глухі: *глухое ранне* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 211]; *глухая сталь* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 386]; *глухое Палессе* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 85]; *глухія гадзіны* [Вязьмо; т. 3, с. 292]; *глухія супярэчнасці* [Размова незвычайнай шчырасці; т. 4, с. 358]; *глухая задума* [Вязьмо; т. 3, с. 277]; *глухі страх* [Вязьмо; т. 3, с. 267]; *глухая варожасць* [Вязьмо; т. 3, с. 144]; *глухое незадаволенне* [Вязьмо; т. 3, с. 30]; *глухая немарасць* [Вязьмо; т. 3, с. 7]; *глухія Сівалапы* [Вязьмо; т. 3, с. 107] і інш.;

– жорсткі: *жорсткі вецер* [Крывічы; т. 4, с. 15]; *жорсткая згода* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 156]; *жорсткая сіла* [Крывічы; т. 4, с. 17]; *жорсткія краты* [Голы звер; т. 2, с. 47]; *жорсткі смех* [Голы звер; т. 2, с. 54]; *жорсткая лаянка* [Голы звер; т. 2, с. 19]; *жорсткая ўсмешка* [Голы звер; т. 2, с. 37]; *жорсткая веліч* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 75]; *жорсткія прыступы голаду* [Крывічы; т. 4, с. 14]; *жорсткія дажджы* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 80] і інш.;

– тупы: *тупы цяжар* [Крывічы; т. 4, с. 10]; *тупы сон* [Крывічы; т. 4, с. 12]; *тупы страх* [Крывічы; т. 4, с. 13]; *тупая катэгарычнасць* [Вясна 1930 г.; т. 4, с. 135]; *тупое сузіранне* [Пачатак шчасця; т. 1, с. 475]; *тупы спалох* [Двое Жвіроўскіх; т. 1, с. 312]; *тупая адзервянеласць* [Вязьмо; т. 3, с. 128]; *тупы натоўп* [Вязьмо; т. 3, с. 96]; *тупы ідыятызм* [Вязьмо; т. 3, с. 89]; *тупая ўпартасць* [Вязьмо; т. 3, с. 68]; *тупое жыццё* [Вязьмо; т. 3, с. 46]; *тупая лютасць* [Цені крывавай мінуўшчыны; т. 4, с. 316]; *тупое аслупянненне* [Белыя ружы; т. 4, с. 259] і інш.;

– дзікі: *дзікі танец* [Крывічы; т. 4, с. 26]; *дзікая паспешнасць* [Максімаліст; т. 1, с. 405]; *дзікая злосць* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 62]; *дзікая думка* [Рубеж; т. 4, с. 56]; *дзікая недарэчнасць* [Рубеж; т. 4, с. 56]; *дзікая сцэна* [Рубеж; т. 4, с. 62]; *дзікія прасторы* [Падарожжа на Новую Зямлю; т. 4, с. 69]; *дзікі свет* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 70]; *дзікая сіла* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 70]; *дзікія дажджы* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 81]; *дзікае Палессе* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 76]; *дзікае царства* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 92]; *дзікі скептыцызм* [Крывічы; т. 4, с. 21] і інш.;

– чорны: *чорная прытульнасць* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 86]; *чорны натоўп* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 71]; *чорная атрута* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 92]; *чорнае логава* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 74]; *чорныя жылы каналаў* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 84]; *чорнае Палессе* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 84]; *чорная немарасць* [Вязьмо; т. 3, с. 81]; *чорная меланхолія* [Вязьмо; т. 3, с. 284]; *чорны тлум* [Голы звер; т. 2, с. 41]; *чорнае пекла* [Голы звер; т. 2, с. 42] і інш.

Перавага слоў адмоўнай семантыкі заўважаецца і на ўзроўні выкарыстання сінонімаў у тэкстах М. Зарэцкага: *гора* – *няшчасце* [Крывічы; т. 4, с. 16, 17]; *застылы* – *закамянелы* – *нерухомы* – *адзервянелы* [Крывічы; т. 4, с. 6–9]; *страшны* – *жудасны* – *нядобры* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 238, 239]; *маркотны* – *нярадасны* – *сумны* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 354, 355]; *адзінокі* – *пакінуты* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 204]; *злосны* – *бязлітасны* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 35]; *зварыства* – *крыважэрнасць* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 197]; *глухата* – *бязлюднасць* [Голы звер; т. 2, с. 14]; *смутак* – *журба* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 87]; *узрушаны* – *расхваляваны* – *устурбаваны* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 284]; *жалобны* – *смутны* – *пакутны* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 160, 186]; *хмурны* – *сярдзіты* [Крывічы; т. 4, с. 12, 13]; *халодны* – *непрыветны* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 284]; *агіда* – *непрыязнь* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 284].

Паказчыкамі негатыўных камунікатыўных інтэнцый М. Зарэцкага з'яўляюцца размоўныя і ўстойлівыя адзінкі з твораў пісьменніка: ... *што ён робіць, дзе шалаецца...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 185]; *Карызну часам страшэнна назаляла гаспадарова шарпаніна* [Вязьмо; т. 3, с. 70]; *Кожнаму хацелася стуліцца, схавацца, знікнуць з вачэй, і таму*

інстынктыўна шворыўся кожны туды, адкуль менш відаць яго... [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 74]; Бабы языкі точаць [Гануля; т. 1, с. 158]; Ці не з глузду вы ўсе паз'ехалі? [На маладое; т. 1, с. 230]; Носіцца з імі, як дурань з торбай [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 118]; Пішчом будуць лезці, а не то, што... [Сымон Карызна; т. 3, с. 307]; Хай пазнае, як станавіцца папярок дарогі нашаму брату! [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 247]. Напрыклад, пры дапамозе фразеалагізмаў М. Зарэцкі падкрэслівае наступныя адмоўныя рысы ў паводзінах людзей:

1) злосць: Лясніцкі кінеў ад злосці... [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 61]; Маленькая істэрычная мяшчанка – багамольная і дабрачынная – з пенай на вуснах лаяла хлопцаў... [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 61]; Халіма смела наругаўся шпігу, а той аж зелянеў ад злосці [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 61];

2) балбатлівасць: Га-а-а, сарокі-шчабятухі! Язычкі чэшаце, костачкі добрых людзей перабіраеце... [Віхор на балоце; т. 4, с. 169]; Ці ж я б гэта стаў так проста малоць языком, каб не меў аргументу [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 132];

3) хітрасць: ... а то дык жывеш вось, як вольная птушка, водзіш за нос сівецкіх мужчын [Вязьмо; т. 3, с. 58];

4) лянота: Толькі крычаць, а самі палец аб палец не ўдараць [Сымон Карызна; т. 3, с. 348]; ... яны адно глядзяць, каб як лучыць на лёгкі хлеб [Вязьмо; т. 3, с. 115];

5) баязлівасць: Заруба, відаць, чагось забавіўся ў палацы, потым, пабачыўшы, што справа кепская, даў драла [Ворагі; т. 1, с. 134]; Напэўна, ужо ён абрабіў усё дзела гладка і схававу канцы ў вадугу [Ноччу; т. 1, с. 94];

б) гатоўнасць дагаджаць: А прыходзіцца скаліць прыветна зубы і ціснуць прыветна рукі – пульхныя і вялыя [Голы звер; т. 2, с. 21]; Захацелася паглядзець, як тут розная погань пяткі падмазвае, ды падштурхнуць каторага... [Белья ружы; т. 4, с. 218]; Аўтух, прыспеўшы да ладу, ужо сямянё дробным макама каля жанчын... [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 114].

Выражэнне ацэнкі пры дапамозе фразеалагізма ўзмацняецца, калі ўстойлівае словазлучэнне вызначаецца аўтарскай трансфармацыяй: Га-а-а, сарокі-шчабятухі! Язычкі чэшаце, костачкі добрых людзей перабіраеце, байкі складаеце ды на вецер пушчаеце [Віхор на балоце; т. 4, с. 169]; Ці не воўк за гарой здох, што гэткае прыспела? [Вязьмо; т. 3, с. 27]. Так, мадыфікацыя фразеалагізма костачкі добрых людзей перабіраеце (ФСБМ фіксуе фразеалагізм перабіраць па костачках [3, т. 2, с. 174]) не ўплывае на значэнне фразеалагізма, а вядзе да новага экспрэсіўнага насычэння выразу, служыць сродкам узмацнення пэяратаўнай афарбоўкі. М. Зарэцкі выкарыстоўвае такі прыём з мэтай актуалізацыі стылёвага аспекту выказвання, што здольна яшчэ больш падкрэсліць дадатковае адценне неадабрэння, якое прыхавана ў змесце фразеалагізма. Ва ўстойлівым спалучэнні ці не воўк за гарой здох пры выкарыстанні лексем гара замест слова лес (ФСБМ падае ўстойлівую адзінку воўк у лесе здох [3, т. 1, с. 188]) ствараецца камічны эфект. Аўтарская інтэнцыя ў такім выпадку скіравана на тое, каб падкрэсліць неспадзяванасць, недарэчнасць сітуацыі, якая адлюстроўваецца ў кантэксце, што дае магчымасць узмацніць эмацыянальна-экспрэсіўнае, іранічнае значэнне. У выніку такое аўтарскае выкарыстанне не толькі асвятляе кампанентны склад фразеалагізма і прыцягвае ўвагу чытача, але і садзейнічае большай імпульсіўнасці ўспрымання кантэксту. Ва ўстойлівым словазлучэнні ці не воўк за гарой здох у выніку замены кампанента фразеалагізма словам, якое кантрастуе з ім, пісьменнік стварае камічны эфект, іронію. Нетрадыцыйнасць устойлівага адзінака таксама дае магчымасць пісьменніку ажыццяўляць індывідуальнае эмацыянальна-ацэначнае пераўтварэнне ўстойлівага выразу для максімальна дакладнага адлюстравання сітуацыі.

Адметнасцю аўтарскага словаўжывання з'яўляецца выкарыстанне найменняў меліяратыўнай семантыкі ў якасці пэяратаўнай ацэнкі персанажа. Паказальным у гэтых адносінах з'яўляецца наступны дыялог з драмы «Ная»:

Мар'яна. Ноздры павыварачваеш, мая галубачка!

Зора. Перш табе нутро павыверне, мая зязюлечка!

Мар'яна. Ноздры павыварачваеш, мая галубачка! І ніхто ж табе хрыбта дзе не зламаў, мая котачка!

Зора. Здохнеш ты раней за мяне, мая ласачка! [Ная; т. 4, с. 288].

Сустрэкаюцца выпадкі ўжывання адзінак лексічнага ўзроўню мовы адмоўнай семантыкі як сродку стварэння станоўчай ацэнкі: *Не трэба мне больш нікога... досыць во гэтага чарыяня... прыгожага, люблага...* [Белыя ружы; т. 4, с. 253]; *Ах ты, шальмінка мая дарагая! (цалуе яго)* [Белыя ружы; т. 4, с. 253]. Такі кантрасны характар ацэначных намінацый пісьменнік сварае на аснове развіцця меліяратыўных канатацый, што дазваляе актуалізаваць эмацыянальнасць выказвання.

Як сродак выражэння ацэнкі М. Зарэцкі зрэдку выкарыстоўвае лаянкавую лексіку ў дыялагічных рэпліках сваіх персанажаў. Асноўнае прызначэнне гэтага стылістычна афарбаванага пласта слоў – абразіць, зняважыць суразмоўцу: *Мяне брат напайў... родны брат... дабрадзеі... с-сукін с-сын...* [Вязьмо; т. 3, с. 116]; *Шлюха гэта, разлучніца праклятая! Абваражыла яна яго, ачмуціла...* [Бель; т. 1, с. 198]; *У-у, шкура... Пайшла, кароў выганяй!* [На маладое; т. 1, с. 217]; *Сволач, змяя падкалодная!.. Сцэрва, гадзюка!..* [Радасць; т. 1, с. 359]. Ва ўсіх выпадках выкарыстання лаянкавыя словы перадаюць адмоўныя адносіны да таго, каму яны адрасаваны. Наяўнасць такіх лексем у тэкстах М. Зарэцкага, з аднаго боку, з'яўляецца паказчыкам сацыяльнай арыентацыі маўлення, з другога – сродкам узмацнення пеярэзыццёй кантэксту, індыкатарам аўтарскай ацэнкі і адносін да герояў.

Назіранні паказалі, што М. Зарэцкі пры дапамозе адзінак лексічнага ўзроўню мовы часцей надае негатыўную ацэнку асобам, падзеям, дзеянням, што звязана з аўтарскім асэнсаваннем сучаснасці. Адною з прымет аўтарскага словаўжывання з'яўляецца перавага адмоўных ацэначных канатацый, якія ствараюцца пры дапамозе заонімаў, а таксама за кошт метафарычнага выкарыстання слоў. Пераважная большасць ацэначных сродкаў з тэкстаў пісьменніка з'яўляецца рэпрэзентантам аўтарскага абурэння, якое найчасцей вызначаецца іроніяй, што заклікана ў пэўнай ступені згладзіць негатыўныя эмоцыі.

Жыццё ўсведамляецца пісьменнікам як *чорнае і глухое, дзікае і тупое, едкае і жорсткае*. Перавага моўных сродкаў з дадатковай семай неадабрэння, з аднаго боку, абумоўлена тэматыкай твораў М. Зарэцкага: падзеі, якія разгортваліся ў час калектывізацыі, маглі выклікаць у грамадства толькі пачуцці засцярогі, страху, заклапочанасці. Аўтар, добра разумеючы ўсе памылкі «калектыўнага будаўніцтва», не мог адкрыта выказаць сваё рэальнае стаўленне да падзей 20–30-ых гг. ХХ ст., таму ва ўскосным адлюстраванні аўтарскай пазіцыі пісьменніку дапамагла мова. З другога боку, тэндэнцыя пашыранага выкарыстання ў кантэкстах сродкаў адмоўнай семантыкі вызначаецца асаблівасцямі аўтарскага светаўспрымання. Дадатковыя пеярэзыццёвыя канатацыі, якія развілі многія лексічныя адзінкі з тэкстаў М. Зарэцкага, з'яўляюцца паказчыкамі крытычных адносін пісьменніка да рэалій свайго часу. Аўтар «адчуваў, што літаратура новай эпохі абавязана не толькі ўслаўляць рэчаіснасць, але і адлюстроўваць яе негатыўныя бакі» [4, с. 53]. Таму ён праявіў сябе як смелы выразнік незадаволенасці новымі ладамі жыцця. У сваіх тэкстах пісьменнік актыўна стварае новую, кантэкстуальна абумоўленую семантыку, імпліцытна выражае ўласную ацэнку падзей свайёй эпохі: *А разам з распаччу разбухаў у сялянскіх грудзях гнеў* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 180]; *... закінала сэрца агнёвай злосцю* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 179]; *І крышылася сэрца сялянскае вострай распаччу* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 180]; *Спачатку незадаволенне гэта бурліла глуха, затоена, потым выслізнула раптам наверх і загарэлася агнём вострага абурэння* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 181]; *Замест супакою злосць узнялася* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 65]; *Раптам усю істоту яго страсае пачуццё вострай трывогі* [Крывічы; т. 4, с. 10]; *Мабыць, там ён і выгадаваў у сабе незвычайна прыгожы ідэал, які мог вырасці толькі на глебе глыбокага асабістага гора, злітага з горам мільёнаў, з адвечнай народнай пакутай* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 89]; *У наветры дрыгаець сум адцвітання, сум надыходзячай смерці* [Ворагі; т. 1, с. 150]; *... на ўсім ляжыць нібы нейкая пячатка небяспекі* [42 дакументы; т. 1, с. 269]; *Гэта была свежаразвёрнутая рана зямлі* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 79]. Жыццё супляменнікаў уяўляецца пісьменніку *быццам у чадзе* [На маладое; т. 1, с. 210]; *як у катле* [Вязьмо; т. 3, с. 86]; *енкам смяротным* [Голы звер; т. 2, с. 54]; *бяздонным рыданнем* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 129]; *цяжкім гнётам* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 120]; *агідным карчом* [Голы звер; т. 2, с. 55] і інш.

Перавага лексічных адзінак адмоўнай семантыкі ў тэкстах М. Зарэцкага сведчыць аб смеласці моўнай асобы аўтара, аб яе імкненні да непрыняцця пэўных шаблонаў у адлюстраванні рэчаіснасці. Моўная асоба М. Зарэцкага пры стварэнні свайго ідэйнага свету не баіцца адлюстраваць рэчаіснасць «праўдзівую, напоўненую трагедыямі, горам і пакутамі людзей, далёкую ад таннай героікі і найўнага аптымізму» [4, с. 70]. Моўная асоба М. Зарэцкага не адмовілася ад уласных каштоўнасных ідэалаў і адлюстравала ў творах рэальнае жыццё.

Такім чынам, сродкі выражэння ацэнкі ў ідыялекце М. Зарэцкага з'яўляюцца паказчыкамі фрагмента індывідуальнай карціны свету пісьменніка, яго каштоўнасных арыенціраў. Майстар слова найчасцей выкарыстоўвае метафары, параўнанні, фразеалагізмы, лаянкавую лексіку. Аўтарская перавага ў эксплікацыі ацэнак праявілася ў пашыраным ужыванні лексічных адзінак з дадатковай семай неадабрэння. Пераважная большасць ацэначных сродкаў у тэкстах аўтара – параўнанні. Назіранні паказалі, што меліяратыўная ацэнка найчасцей рэалізуецца пры дапамозе фітонімаў, а пеяратыўная – заанімаў. Для творчай манеры пісьменніка больш характэрныя пеяратыўныя, адмоўныя ацэнкі. Негатыўная ацэнка асоб, падзей, дзеянняў найчасцей праяўляецца ў імпліцытнай форме. Адметнасцю аўтарскага словаўжывання з'яўляецца выкарыстанне лексічных адзінак меліяратыўнай семантыкі ў якасці пеяратыўнай ацэнкі. Такі кантрасны характар ацэначных сродкаў стварае іранічны эфект.

Літаратура

1. Пятрова, Н. Я. Спосабы праяўлення моўнай індывідуальнасці ў мастацкіх тэкстах (на матэрыяле твораў М. Зарэцкага) / Н. Я. Пятрова // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2024. – № 4 (145). – С. 83–89.
2. Зарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1989–1992.
3. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн., 1993. – Т. 2. – 607 с.
4. Мушынскі, М. Праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці М. Зарэцкага / М. Мушынскі. – Мінск : Бел. навука, 2005. – 340 с.